

FEDINEC CSILLA*

Amit el lehet venni, az nem jog, hanem privilégium

Gondolatok egy ukrainai tankönyv¹ kapcsán

A HELYZET

Ukrajnában 2017 szeptembere legalább két dologról feltétlenül emlékeztet: életbe lépett az EU–Ukrajna Társulási Szerződés és az új oktatási kerettörvény. Az utóbbi átfogó oktatási reformot irányoz elő, ami nem váltott ki különösebb reakciókat vagy érzelmeket, nem úgy, mint az oktatás nyelvére vonatkozó 7. cikkelye, amely erősen korlátozza az anyanyelven való tanulás lehetőségét a nemzeti kisebbségek számára. Az oktatás nyelvének kérdése részben elterelte a figyelmet az ukrainai belső politikai és gazdasági konfliktusokról, és nemzetközi szintre vitte ki a vitát a kisebbségek nyelvi jogairól. Kezdetben több ország is ellenérzését fejezte ki az oktatási törvénnyel kapcsolatban, azonban csak három olyan etnikum van, amelyeket ez valóban közvetlenül érint Ukrajnában, ugyanis ezek nemcsak tanulják az anyanyelvüket néhány iskolában, hanem komplex anyanyelvű oktatási rendszerük van: az oroszok, a románok és a magyarok. A kerettörvény nyelvi cikkelye az alsó négy osztályban engedélyezi az anyanyelvű oktatást, s utána teszi kötelezővé a kéttannyelvű képzést. Kétnyelvű oktatás esetén a nemzetközi példák alapján kétféle eredmény lehetséges: (1) az anyanyelvi kompetenciák fejlesztése mellett a tanuló elsajátít még egy nyelvet, vagy pedig (2) a kisebbségi nyelv használatát fokozatosan felváltja a többségi nyelv. Az első változat a kisebbségek érdeke, viszont Kijev összes eddigi lépéséből az következik, hogy Ukrajnában a cél a második változat kialakítása.

Az ukrán hivatalos álláspont a 7. cikkellyel kapcsolatban az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének rendkívüli határozata és a Velencei Bizottság szakvéleménye után sem változott: szerintük a kerettörvény úgy jó, ahogy van. Annyi változott, hogy most már nyelvtörvény sincs. Az Alkotmánybíróság 2018 februárjában mindenféle tartalmi elemzés nélkül, formai hiányosságokra hivatkozva megfellebbezhetetlenül megsemmisítette a 2012-ben elfogadott nyelvtörvényt, aminek következtében ezzel együtt a kisebbségi nyelvek regionális nyelvi státusát is törölte.

A továbbiakban szinte csak Magyarország hallatta a hangját az ukrainai kisebbségek nyelvi jogai kapcsán. Ezzel párhuzamosan az ukrán sajtóban folyamatosan az egyik vezető hír volt Magyarország elfogadhatatlannak nyilvánított álláspontja a kisebbségek védelmével kapcsolatban, és különösen érzékenyen reagáltak a NATO–Ukrajna bizottság munkájának Budapest általi blokkolására. A magyarországi sajtó sem egyöntetűen tállalta az eseményeket, az ellenzéki médiában felvetődött, hogy a magyar külügy túlzottan erőszakosan reagált az eseményekre. Mindkét oldalról tapasztalhatók voltak a felfokozott érzelmeik.

* A szerző az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa

¹ Гісем О. О., Мартинюк О. О. «Громадянська освіта» Інтегрований курс. Рівень стандарту. Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Видавництво «Ранок», 2018.

A kiadás előtt álló magyar változat ukrán eredetijének borítója a weben

(A könyv innen tölthető le PDF-formátumban:

<https://lib.imzo.gov.ua/xmlui/handle/123456789/35>)

A kettős állampolgárság intézménye eddig jogi kérdés volt, azonban 2017-ben ez is átfordult zsarolási potenciálba: Ukrajna vagy egységesen, jogszabályban rendezi az ezzel kapcsolatos álláspontját, vagy folyamatosan előránthatja az Ukrajnában élő, magyar állampolgársággal is rendelkező ukrán állampolgárok ügyét mint szeparatista kártyát. A rendezés 2014 óta még nehezebb, mint előtte volt. Nehezebb a Krím helyzete miatt, ahol a de jure saját állampolgárai váltak kettős állampolgárokká, vagy az illegitim helyzetből adódóan kényszerből csak orosz állampolgárokká. Mivel magyarok ezrei érintettek a kettős állampolgárság kérdésében, ez a probléma is hozzáadódott a Kijev és Budapest között az oktatási törvény 7. cikkelye kapcsán kialakult diplomáciai feszültséghez.

A túlfűtött politikai hangulat mindig előidézi a szélsőségek aktivizálódását, aminek sajnos tanúi vagyunk Kárpátalján is. Hatással van az eseményekre az Ukrajna keleti megyéiben zajló hibrid háború is, azonban a háborús keletet ne keverjük össze a nyugati határszélen zajló eseményekkel. A Kárpátalján megnyilvánuló ukrán szélsőséges akciók tekintetében is fontos cezúrát húzni.

Legalább két évtizedes probléma a helyi radikálisok, illetve főleg a szomszédos Lemberg megyei ultrák által szervezett nacionalista tüntetések, zászlóletépés, emlékműrongálások. Különösen Petőfi beregszászi és ungvári szobrai, valamint a verecke honfoglalási emlékmű szenvedtek sokat, bár ezek a támadások sem vehetők egy kalap alá, az ungvári Petőfi szobor kardját 2011-ben például bizonyítottan hétköznapi fémtolvaj tulajdonította el. A KMKSZ beregszászi irodájának 2013-as felújítása is még a vandalizmus kategóriájába tartozott. Egészen más kategória, és a terrorizmus sem erős kifejezés azokkal a csoportokkal kapcsolatban, amelyek felfegyverkezve, emberélet kioltására is alkalmas cselekedeteket hajtanak végre. Ilyenek voltak a KMKSZ ungvári székháza ellen 2018 elején elkövetett támadások.

A demokráciáértelmezés határait feszegeti a Mirotrvovec nevű portál működése, amely személyes adatokkal listázza az „ellenségnek” tartott embereket; vagy az egységes elektronikus kormányzás keretében az államfő, a kormány és a parlament honlapján a petíciózás. Az igaz, lehet része a demokratikus játékszabályoknak, hogy bárki indíthat az egységes kommunikációs portálon akármilyen petíciót, amelyre – ha kellő számú aláírás gyűlik össze – a megszólított hatalmi szervnek írásban kell reagálnia. Az azonban már egy másik dimenzió, hogy meddig terjednek a demokrácia határai, az emberi és csoportjogoknak van-e korlátozó hatása, azaz a szabadon elindított petíciókban etnikai szegregációra és diszkriminációra való felszólításnak is lehet-e helye, vonatkozzon az kollektívan a kárpátaljai magyarokra, vagy egyetlen személyre, például Mihail Szaakasvili volt grúz elnökre, és volt Odessa megyei kormányzóra.

A helyzet egyik lehetséges értelmezése, hogy Ukrajnában nem elszigetelt magyarellenes agresszióról van szó, hanem a megkésett nemzetállami koncepció megvalósításának kísérletéről egy területileg és gazdaságilag zilált állapotban levő országban. Az „egy nyelv egyenlő egy állam” logika áldozataivá válhatnak a potenciális kisebbségek – azok a kisebbségek, amelyeknek nemzetisége és anyanyelve egybeesik (az ukrainai lengyelek például már alig beszélnek anyanyelvüket), s akiknek erős az érdekérvényesítő képességük. Az oroszoknak a válságig erre nem volt szükségük. A magyarok, a románok és a krími tatárok emelkedtek ki ebben a szerepben, az első kettő elsősorban anyaországi támogatással, a krími tatárok pedig a nemzetközi színtéren való fellépéssel. A krími tatárok majdnem száz százalékban a Krímen élnek, így gyakorlatilag kikerültek Ukrajna joghatósága alól. Az orosz nyelv éppen a Krímen, a háborús Donbáson és a szomszédos megyékben a legelterjedtebb Ukrajnában, de az oroszul beszélőket az ellenség kategóriájába sorolta a hatalom. Így ma Ukrajnában csak a románok és a magyarok azok, akik ellenállnak az asszimilációnak, amit Kijev úgy értelmez, hogy ellenállnak az integrációnak. Valójában azonban a magyarok nem az államnyelv elsajátítása ellen tiltakoznak, hanem az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásához szükséges, máig hiányos feltételek biztosítása mellett a szerzett jogaik megőrzését szeretnék elérni.

2018 őszén olybá tűnt, a diplomácia végképp holtpontra jutott. Egy beregszászi magyar konzul kitiltása, és a reciprocitás elve alapján egy budapesti ukrán konzul hazaküldése negatív precedenst teremtett a két ország kapcsolatában, előre vetítve azt, hogy egyre kevesebb a remény arra, hogy az oktatási törvényről érdemben szó legyen. Az ukrán sajtó már azt is felvetette, hogy Ukrajna anno elkövette az ősbűnt, amikor az ukrán–magyar alapszerződésben benne hagyta az anyanyelvű oktatáshoz fűződő jogot. Ezt fontos meghallani, de nem jó példa a magyar kérdés szélsőségesen ellenséges tárgyalására az ukrán tömegmédiában, hiszen csak egy vélemény a sok közül.

A TANKÖNYV

Ebben a helyzetben minden olyan esemény, amely a magyar oktatásüggyel kapcsolatban pozitívként jelenik meg, ám különalku eredményeképpen, és nem történik meg a jogi aktusba foglalás, hosszú távon inkább ingoványosítja a talajt, mintsem a stabilitáshoz visz közelebb. Azt, hogy ezzel érvényesül-e az „aki időt nyer – életet nyer” elv, csak később fogjuk megtudni, amikor már nemigen lesz lehetőség korrekcióra. Rövid távon a győztesek írják majd a történelmet, a hosszú távot pedig egyelőre ne akarjuk megjósolni.

A magyar–ukrán tárgyalások egyik fordulója Kijevben zajlott 2018. június 5-én. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának honlapján a találkozó kapcsán megjelent hivatalos hír azt emelte ki, hogy a minisztérium és a magyar közösség között végre elkezdődött a konstruktív párbeszéd, tervbe van véve az oktatási törvény nyelvi cikkelye alkalmazásának prolongálása 2023-ig, illetve az implementációs törvények és a tantervek, módszertani anyagok összeállításába be fogják vonni a magyar kisebbség képviselőit is. Elvetették viszont azt a felvetést, hogy az egyes tantárgyakból az ukrainai magyar iskolák vegyék át a magyarországi tankönyveket. A minisztérium álláspontja szerint az oktatásban csak a saját tankönyvek, vagy a két ország szakemberei által közösen kidolgozott, a helyi előírásokhoz igazított tankönyvek az elfogadhatók.

Ez az epizód villant be, amikor a kezembe került a természetesen Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma jóváhagyásával az ukrainai iskolák 10. osztálya számára 2018-ban kiadott, aktuálisan használatos társadalomismeret tankönyv, amely a fordítás miatt csúszással ugyan, de a magyar tannyelvű iskolákban is használatos lesz. Bár egyre közelebb van a virtuális jövő, a hagyományos tankönyvek még jó darabig nem csak asztallábtámaszték vagy az iskolatáska-nehezék szerepét fogják betölteni. A tankönyv egyfajta kordokumentum is, visszatükrözi a múlttal kapcsolatos elképzeléseket és a jelennek is valamiféle lenyomata. Itt utalnék vissza Hrinevics miniszter asszony szavaira, hogy az oktatásban csak a saját tankönyv az elfogadható.

Nem szeretném zanzásítva bemutatni az egész tankönyvet, s ezzel elvenni a tanulás és a tanítás felfedező izgalmát. Mindössze néhány epizódot emelek ki a hét fejezet mindegyikéből annak érzékeltetésére, mire is tanít ez a tankönyv. Bár nem készítek komplex elemzést, nem is manipulálom a tartalmat a szelektív értelmezéssel. A tankönyv releváns részei tényleg arról szólnak, amit alább összefoglalok.

Az első fejezet a személyiség és az identitás kérdéseit feszegeti. Az ember elsősorban bioszociális lény, a természet és a társadalom kölcsönhatásában fejlődik (valamilyen irányban). Az identitás tudatosítása segíti az embert abban, hogy jobban megértse saját magát, kiteljesedhessen ne csak mint személyiség, hanem mint a társadalom valamely szeletének – a családnak, a nyelvi és kulturális közösségnek, a népnek vagy nemzetnek, valamely formalizált vagy lazább közösségnek – részeként is.

A második fejezet az emberi jogok és szabadságjogok kérdésével foglalkozik. Az emberi jogok és szabadságjogok befolyással vannak a társadalom életére, melyet az állam jogi úton szabályoz. Az ember jogai és szabadságjogai határt képeznek az állam hatalmának terjeszkedésében. Ezen alapszik az emberi jogokat, a törvény elsőbbségét és a hatalom megosztását előtérbe helyező jogállam mai értelmezése. Az emberi jogokat és szabadságjogokat többféleképpen osztályozhatjuk. Az egyik

lehetséges osztályozás: állampolgári, politikai, szociális-gazdasági és kulturális jogok. A kulturális jogok az ember azon lehetőségeit határozzák meg, amelyek révén szabad hozzáférése van saját közössége és az emberiség szellemi javaihoz. Ide tartozik az anyanyelvű oktatáshoz fűződő jog, az alkotás és a tudományos kutatás szabadsága, az oktatás szabadsága. Ezekhez tartozik az anyanyelven való tanuláshoz fűződő jog, az alkotói és tudományos tevékenységhez való jog, a szabad véleménynyilvánítás joga és lehetősége.

A tankönyv ugyanebben a fejezetben idézi George Carlin gondolatát, miszerint a jog valójában nem jog, ha valaki el tudja venni, hanem privilégium. Bevallom, korábban sosem hallottam George Carlinról, utána kellett nézmem, hogy megtudjam, amerikai humorista, a stand-up comedy műfaj egyik befolyásos alakja.

A harmadik fejezet fő témája az ember helye a társadalomban. A társadalmi egyenlőtlenség elsősorban az erkölcsi normákat semmibe vevő társadalmakra jellemző. A társadalmi egyenlőtlenség megnyilvánulásai többek között a jogi egyenlőtlenség, a szabadság korlátozása, a tulajdoni egyenlőtlenség, különbségek az oktatáshoz és a kultúrához, az orvosi ellátáshoz való hozzáférésben.

A különböző kulturális hagyományokkal rendelkező emberek együttélésének feltétele, hogy jószomszédi viszonyt alakítsanak ki egymással. A jószomszédiség mindenekelőtt annak tudatosításán alapszik, hogy az emberek különbözőek nézeteik és ízlésviláguk tekintetében, és ez a különbözőség nem hiba, hanem előny. A nemzetpolitika célja megőrizni a kulturális különbségekben rejlő értékeket, támogatni és ösztönözni a különböző etnikai csoportok kulturális pluralizmusát (az etnikai sokszínűséget), és ugyanakkor elősegíteni az egységes politikai nemzetbe való integrálódást. A fejezet egyik illusztrációja egy tábló, amelyre különböző nyelveken van kitűzve a „köszönöm” szó, köztük magyarul is, „köszí” formában. A feladat pedig megválaszolni a kérdést: „Mit tudtok ezekről a kultúrákról?”

A negyedik fejezet a demokratikus társadalom értékeivel ismerteti meg a tanulókat. Napjainkban a demokrácia alapelveinek a következőket tartják: népuralom; az egyének egyenlősége, függetlenül társadalmi helyzetüktől, származásuktól, nemüktől, nemzetiségüktől stb.; az egyén szabadsága, ami a természeti és elidegeníthetetlen jogok összessége. Ezeknek az elveknek a megvalósítása a politikai életben szorosan összefügg azzal, hogy megvalósulnak-e. Ugyanez a fejezet magyarázza el a politika – az országostól le egészen az önkormányzatokig – és a civil társadalom működését, játékszabályait. Megtudjuk, mi a politikai párt, mire szolgálnak a választások, mire szolgál a referendum (népszavazás) intézménye. De felhívja a tankönyv a figyelmet arra is, hogy a polgári (civil) társadalom – önálló és az államtól független társadalmi intézmények és kapcsolatok összessége, amelyek a polgárok akaratát és érdekeit képviselik. A demokratikus civil társadalomban a közösség legfőbb feladata fejleszteni a polgárok politikai cselekvőképességét, és hogy a politikai kérdéseket az általános jó érdekében tudják megközelíteni.

Az ötödik fejezet a tömegmédiával és annak hatásával foglalkozik. Napjainkban a tömegmédiá szerepe nemcsak az információ átadásában rejlik, hanem befolyásolni tudja azt is, hogy a célközönség mit gondoljon az adott kérdésben. Ez megmutatkozhat tartalmi elemekben, de az adott kérdésben megjelenő hírek mennyiségében is. Napjaink embere sok esetben a saját ízlését és elképzelését a környező világról

nem a személyes tapasztalatait, hanem a tömegmédiá révén alakítja. A szólásszabadság minden demokratikus társadalom legfőbb értéke. A demokráciának nem ellensége a cenzúra, ha nemzetbiztonsági érdekeket szolgál, emeli ki a tankönyv. Azonban, teszi hozzá, nem fér össze a szólásszabadság és a manipulált információ. A hatalom megerősítésének eszköze lehet a manipuláció, amikor a sajtó útján befolyást gyakorolnak emberek viselkedésére annak megmagyarázása nélkül, hogy mit várnak tőlük. A manipuláció megvalósulhat a rejtett reklámokon keresztül, vagy hamis információ terjesztésével is. Az egyik oldalról a demokrácia velejárója a szólásszabadság, annak a lehetősége, hogy mindenki elmondhatja a véleményét. Azonban ez a szabadság nem sértheti meg más ember méltóságát. A „gyűlöletbeszéd” azt jelenti, hogy rendszeresen nyilvánosan kinyilvánítjuk utálatunkat egyes személyek vagy valamilyen ismérv alapján elkülönülő társadalmi csoportok iránt. Ezért a „gyűlöletbeszéd” a diszkrimináció formája és az emberi jogok megsértése.

A hatodik fejezet az állam és a polgár viszonyát taglalja. Bemutatja a fenntartható fejlődés és a globalizáció viszonyát, a piacgazdaság és a jóléti állam mibenlétét. Leckét kapunk abból, hogyan működik az érdektelen lobbizás. A lobbizás önmagában sem nem negatív, sem nem pozitív jelenség. Minden attól függ, milyen céllal használják ezt az eszközt. A lobbizás fő problémája az, hogy korrupcióhoz vezethet, amikor az egyéni érdek felülkerekedik a közös érdeken, a csoportérdeken az állam érdekében. A korrupció melegegyai többek között a gumitörvények (vagyis a nem egyértelmű törvényi szabályozás). Az állam feladata a piaccal kapcsolatban, hogy törvényileg védje az eladók és a fogyasztók jogait. Az állam befolyást gyakorolhat az emberekre az általa fenntartott szociális hálózat által is, ez a maga során a javak olyan újraelosztását teszi lehetővé, amely a társadalom összes tagja számára biztosíthatja a hozzáférést a méltó életmódhoz. A tankönyv elmagyarázza, hogyan igazodjunk el a munkaerőpiacon, de azt is, hogyan működik egy háztartás, és miként tudja fenntartani magát.

A hetedik fejezet Ukrajna helyét jelöli ki a nemzetközi kapcsolatok rendszerében. Kiemeli, hogy Ukrajna már a szovjet időszakban a külpolitika önálló szubjektuma volt. A függetlenedés után az orientációs kérdés, az orosz érdekszféra és a Nyugat közötti választás volt a legfontosabb kérdés. Ma Ukrajna az Európa Unió társult tagja, osztja annak értékeit.

Az Ukrajna mai geopolitika helyzetét bemutató rész első két mondata: „Ukrajna Európa egyik legnagyobb területi kiterjedésű állama. Itt található többek között Európa földrajzi közepe.” Az egyik gyakorlati feladat pedig az, hogy a tanulók adjanak választ a kérdésre: „Ukrajna melyik régiójában található Európa földrajzi közepe?” Az most teljesen érdektelen, hogy számos európai országban tartják számon azt, hogy náluk található a kontinens közepe. Ilyen például Litvániában a Girija-tó, Szlovákiában Kőrmöcbánya, Lengyelországban Suchowola, Németországban Neualbenreuth, Lettországban Rucava és a Kolka-fok, a Bajorországhoz majd Csehországhoz tartozó Tyllenberg, Európa közepének tartják Romániában a Kárpát-medence Székelyföldnek nevezett táját, és a belaruszok is úgy vélik, hogy Európa közepén élnek, no meg Magyarországon is Főnix-szobor jelzi Európa mértani közepét Tállya településen. Mert az „igazi” természetesen Kárpátalján van.

Összefoglalva – ez a tankönyv megfelel nekünk. Az más kérdés, mennyire áll közel egymáshoz a tankönyvben közvetített világ és az ukrajnai valóság.